

<https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-richnoyi-dopovidi-genseka-on-na-temu-seksualne-nasilstvo-povyazane-z-konfliktom-za-2024-rik>.

Небелиця Сусанна Петрівна,
здобувачка ступеня вищої освіти
бакалавра Навчально-наукового
інституту права та психології
Національної академії внутрішніх
справ

Науковий керівник:

Куртакова Ганна Олександрівна,
доцент кафедри конституційного
права Навчально-наукового
інституту права та психології
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Питання захисту основних свобод і гарантій людини завжди залишалося важливим напрямом у правовій науці та практиці, однак у періоди збройних конфліктів воно набуває особливої значущості. Війна, незалежно від її масштабів та специфіки, створює серйозні ризики для життя, здоров'я та особистої безпеки, ставлячи під загрозу як цивільних осіб, так і військових. Діяльність у таких умовах змінює звичну соціальну та правову структуру, що ускладнює застосування стандартних правових механізмів.

З огляду на збільшення кількості локальних та глобальних конфліктів, актуальність вивчення способів забезпечення правових гарантій для людей значно зростає. Велику роль у цьому відіграє міжнародне гуманітарне право, яке регламентує поведінку учасників бойових дій, визначає правовий статус цивільних осіб, військовополонених та біженців і передбачає обов'язки щодо надання гуманітарної підтримки. Одночасно, національні законодавчі системи зобов'язані адаптувати свої правові механізми до реалій війни, забезпечуючи ефективну роботу судових та адміністративних процедур, захист постраждалих та відновлення порушених прав.

Забезпечення правових гарантій для громадян є фундаментальною умовою функціонування демократичної держави та показником її цивілізаційного рівня. Конституція України визначає людину найвищою соціальною цінністю, а її життя, здоров'я, честь, гідність і безпека є пріоритетними для держави [1]. Водночас сучасні обставини, зокрема воєнні дії, ставлять державу перед низкою складних викликів щодо забезпечення цих гарантій. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2] передбачає тимчасові обмеження деяких прав і свобод під час воєнного стану, але вони мають суворо відповідати

нормам законності, пропорційності та міжнародного права. У таких умовах захист громадян стає багаторівневим процесом, що включає юридичні, соціальні, гуманітарні та етичні аспекти, відображаючи рівень розвитку правової системи та здатність держави дотримуватися верховенства права.

В умовах воєнного стану деякі права можуть тимчасово обмежуватися, однак фундаментальні свободи залишаються непорушними. До таких належать: рівність усіх перед законом; недоторканність громадянства; право на життя; захист гідності; особиста свобода та недоторканність; можливість письмово звертатися до органів влади та мати особисті зустрічі; право на житло; рівні права членів сім'ї; судовий захист; відшкодування шкоди за незаконні дії органів держави; обізнаність про свої права та обов'язки; принцип незворотності законів; право на адвокатську допомогу; відмова виконувати злочинні накази; презумпція невинуватості; право не свідчити проти себе або близьких [1].

Механізми забезпечення прав у період збройних конфліктів спираються як на внутрішнє, так і на міжнародне законодавство. Конституція України гарантує громадянам можливість захищати свої права та свободи через визначені процедури та компетентні державні органи. Громадяни можуть відстоювати право на життя та здоров'я, створювати політичні партії й громадські об'єднання, проводити збори, мітинги, демонстрації, надсилати письмові звернення до органів влади, оскаржувати порушення в судах, звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та до міжнародних структур [1].

Системи забезпечення прав громадян включають адміністративні дії органів державної влади, діяльність громадських організацій, індивідуальний захист, реалізацію права на звернення, роботу прокуратури та органів внутрішніх справ, а також судовий контроль. Президент України відіграє значну роль у створенні умов для реалізації гарантій громадян [1]. Уповноважений з прав людини доповнює державні механізми, виконуючи публічно-представницьку функцію [3]. Судова система є одним із найдієвіших способів забезпечення прав, гарантованих Конституцією, і здійснює захист незалежно від політичних обставин [1].

Особливе значення мають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України у перевірці конституційності обмежень під час воєнного стану. У прифронтових та окупованих регіонах доступ до правосуддя часто ускладнений, що стимулює використання електронного судочинства, впровадженого реформами 2022–2024 рр. Подібні практики існують і за кордоном. Наприклад, у Хорватії під час війни 1991–1995 рр. парламентський комітет і омбудсмен документували порушення прав і співпрацювали з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії, зосереджуючись на правах внутрішньо переміщених осіб та військовополонених [4].

В Ізраїлі, де діє режим підвищеної безпеки, застосовується концепція «юридичного балансу» між безпекою держави та гарантіями громадян.

Верховний суд зберігає незалежність під час бойових дій, розглядаючи скарги на дії уряду та військових структур і контролюючи пропорційність обмежень. Омбудсмен може вимагати перегляду адміністративних рішень у випадках порушення прав цивільного населення [5].

Забезпечення прав та свобод громадян під час воєнних дій є одним із головних показників стабільності правової системи та рівня розвитку суспільства. Огляд законодавчих актів і міжнародної практики показує, що навіть у період військового стану базові права людини залишаються непорушними, а тимчасові обмеження мають суворо відповідати принципам законності, пропорційності та міжнародним стандартам. Україна здійснює комплексний підхід до гарантування цих прав, впроваджуючи національні механізми, що співпрацюють із міжнародними інституціями, та забезпечує громадянам можливість звертатися до судів, уповноважених органів та міжнародних структур [1, 2].

В умовах збройних конфліктів права громадян стають особливо вразливими, що обумовлює потребу у їхньому регулюванні на міжнародному рівні. Основу такого регулювання становлять Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них, які встановлюють мінімальні стандарти захисту осіб, що не беруть участі у бойових діях.

Женевські конвенції застосовуються незалежно від оголошення війни або політичного статусу однієї зі сторін конфлікту, а також у випадку окупації територій, навіть якщо населення чинить опір. Їхні положення обов'язкові для держав-учасниць, нейтральних країн і навіть тих, які ще не ратифікували документи. На цій основі діють міжнародні організації, зокрема Міжнародний комітет Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, які надають гуманітарну допомогу та сприяють захисту життя і гідності постраждалих унаслідок бойових дій [6].

Як підкреслює Д. Казначеев, основним завданням чотирьох Женевських конвенцій є встановлення гуманітарних правил, яких повинні дотримуватися учасники міжнародних конфліктів. Конвенція щодо захисту цивільного населення визначає заборонені дії: насильство проти життя та здоров'я, жорстоке поводження, тортури, захоплення заручників, принизливе ставлення до осіб, порушення права на справедливий суд, використання живих щитів та примус до праці на користь окупанта без дотримання встановлених правил (ст. 51) [6, с. 82].

Сучасні принципи ведення війни формують сукупність міжнародно-правових та етичних норм, які регулюють права й обов'язки воюючих сторін і нейтральних держав. Основна мета цих норм – обмеження надмірного насильства, захист поранених, хворих та військовополонених, а також гарантування безпеки цивільного населення [6, с. 82].

Серед ключових принципів, що регулюють захист прав людей під час конфліктів, можна виділити:

- Гуманність – охорона людей від насильства, тортур і принизливого ставлення, категорична заборона вбивств, каліцтва та жорстокого поводження.
- Розмежування – обов’язок відокремлювати військових від цивільного населення та вести бойові дії лише проти законних військових цілей.
- Пропорційність – заборона на застосування сили, яка може завдати непропорційної шкоди цивільним порівняно з досягненням військової мети.
- Військова необхідність – дозволяє ведення бойових дій лише у межах, необхідних для досягнення конкретних завдань, забороняючи безпідставні атаки [7, с. 114].

Міжнародне гуманітарне право також регулює використання озброєнь і тактик ведення бойових дій, що здатні спричинити надмірні страждання або загрозу цивільному населенню, встановлюючи базові стандарти захисту.

В умовах агресії РФ проти України було створено спеціалізовану платформу за участю Офісу Президента, Міністерства юстиції, МЗС та Представництва Президента України в АР Крим. Вона дозволяє збирати і систематизувати інформацію про порушення прав людини, що сталися через військову агресію [8].

Цей ресурс дає змогу формувати докази для представлення інтересів України у ЄСПЛ та інших міжнародних судах ООН. Кожен постраждалий, правозахисник, експерт чи свідок може повідомити про випадки порушень через офіційний сайт: <https://humanrights.gov.ua>. Таким чином, документування протиправних дій створює основу для притягнення винних до міжнародної юридичної відповідальності.

Забезпечення прав громадян у період військових дій є складним завданням сучасного національного та міжнародного права. Серед викликів – масові порушення фундаментальних прав, обмеження свободи пересування, доступу до медичної допомоги та освіти, а також загроза життю і здоров’ю цивільних. У таких умовах традиційні механізми часто виявляються недостатньо ефективними, що зумовлює необхідність посилення міжнародного контролю та розвитку спеціальних правових норм.

Особливе значення має суворе дотримання норм міжнародного гуманітарного права, які регламентують дії сторін конфлікту, захищають цивільних та забезпечують надання гуманітарної допомоги. Комплексний підхід передбачає поєднання превентивних, оперативних та репараційних заходів, включаючи національні закони та міжнародні інструменти – Конвенції про права людини, Женевські конвенції та рішення міжнародних судів.

Унікальною особливістю сучасних конфліктів є поєднання традиційної війни з гібридними методами ведення бойових дій, що ставить перед державами та міжнародними організаціями додаткові завдання щодо контролю дотримання прав людини. Водночас важливу роль відіграють громадянське

суспільство та медіа, які стають важливим каналом моніторингу, висвітлення порушень та мобілізації допомоги постраждалим.

Отже, захист прав людини в умовах воєнних конфліктів є комплексним процесом, що потребує гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, оперативного реагування на порушення та забезпечення реальної доступності правових механізмів для всіх постраждалих. Тільки через поєднання правових, гуманітарних та соціальних заходів можливо мінімізувати негативні наслідки конфліктів та гарантувати збереження гідності і життя людини навіть у надзвичайних обставинах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.
4. Топольницька М. І. Зміна правових систем в умовах збройного конфлікту: досвід країн колишньої Югославії та України (2014 – перша половина 2021 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2023. 193 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/58847>.
5. Bantekas I., Jaber S. S. The human rights obligations of belligerent occupiers: Israel and the Gazan population. *Journal of Conflict and Security Law*. 2025. Vol. 30, Issue 1. P. 103–120.
6. Казначеев Д. Права людини в умовах збройного конфлікту (війни) // *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 березня 2022 р.). Дніпро, 2022. С. 81–84.
7. Нільс Мельцер; координатор Етьєн Кюстер. Міжнародне гуманітарне право. — 398 с. URL: <https://www.asser.nl/media/795044/icrc-comprehensiveintroduction-to-ihl-ukr.pdf>.
8. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини Російською Федерацією: урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yediniy-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoyu-federacijeyu>.